

N:o 27.

Ank. till Riksd. kansli den 23 februari 1903, kl. 1 e. m.

*Utlåtande, i anledning af väckt motion om skrifvelse till Kungl.
Maj:t angående upphäfvande af patronatsrätten.*

I en inom Andra Kammaren afgifven, till behandling af lagutskottet hänvisad motion, n:o 11, har herr *C. J. Ödman* anført följande:

»Den nationella strömning, som utmärkt det flydda seklet och slutet på det närmast föregående, har äfven brutit ned skrankorna mellan forna klasser och stånd samt på nytt gjort till statens och folkets egen- dom hvad af offentliga rättigheter enskilde förut utöfvat såsom särskilda sina prerogativer. I kampen för den nationella tillvaron har det gällt att låta alla dem, som buro tungan af arbetet för det allmänna bästa, taga sin andel i dess omvårdnad och att sålunda utbreda känslan af samhörighet. Äfven här har lösen varit: Ett land och ett folk. Denna utveckling, hvarunder de moderna samhällena vuxit upp och efter hand frigjort sig från medeltida institutioner, har ej heller lämnat oss oberörda. Vi kunna visa på åren 1789, 1810 och 1866. Kanske har likväl det hos oss skett i mindre måtto än annorstädes. Från äldre tider står kvar en mängd spillror, bjärt afstickande mot samfundsskicket i öfrigt samt alstrande misstämning och stridigheter. Det kunde till äfventyrs vara skäl att på nytt taga vid med röjningsarbetet, då nu åter på folket i dess helhet ställas ökade kraf på uppoffringar för fosterlandet såsom ett ingrepp af gemensamma fri- och rättigheter. Ej minst gäller detta om patronatsrätten, hvilken bland annat i alla de tre nordiska grannländerna utdömts samt i Danmark och Norge följt med i fallet af de adliga privilegierna.

Emellertid har det sagts, att hos oss patronatsrätten ej till sitt ursprung vore att adligt privilegium och att, om från början det än varit en offentlig rätt, den numera befunne sig under enskild ägo och allenast förlikningsvis kunde sättas ur kraft. Såväl det ena som det andra gäller dock äfven patronatsrättens förekomst i andra länder och har ej hindrat dem från att i det allmännas intresse afskaffa densamma, just såsom en adlig företrädesrättighet. I striden för sin läras och kyrkas intressen sökte prästerskapet därmed tillvinna sig understöd af de förnämligare jorddrottarne i landet, och sedan adeln utbildat sig till ett särskildt högre stånd, kommo dess medlemmar i uteslutande besittning däraf. Att förhållandet utvecklade sig på samma sätt i Sverige, därpå lämnas än i dag bevis af 1723 års Adel. Priv. § 7, som kännetecknar patronatsrätten såsom en frälse förmån. I Norge och Danmark har jämväl patronatsrättens bestånd hållits för oförenligt med deras nu gällande grundlagar. Hvad Norge angår, afgafs 1821 förklaring af detta innehåll under erinran om Konungens rätt att tillsätta ämbetsmän. För Danmarks del har patronatsrättens upphörande åter utan vidare ansetts ligga i 1849 års Grundlovs stadgande: enhver i lovgivningen til adeltitel og rang knyttet forret er afskaffet.

Rätteligen förstådt, bör i Sverige beslutet $\frac{2}{3}$ 1810, att frälse jord får besittas af hvem som hälst, hafva haft en liknande verkan. I särskilda fall har det tvistats, huruvida patronatsrätt vore reell eller personell — följde viss egendom eller viss släkt åt. I allmänhet har på senaste tider man härvid förutsatt egenskap af den förra naturen och till och med alldeles förnekat tillvaron af personella patronatsrätter. Så till vida torde denna uppfattning vara riktig, som patronus förutsattes skola hafva sätesgård i församlingen och förty jämväl gemensamma intressen med densamma i själavårdens behöriga handhafvande. Men icke var det meningen, att hvilken som helst skulle i egenskap af jordägare kunna utöfva rättigheten. Där ej undantagsvis densamma förlänats åt någon för hans person, var den gifven åt en viss släkt. Detta framträder dess tydligare, där den icke utgjorde vederlag för särskilda uppoffringar till förmån för kyrka, gudstjänst eller prästerskap, utan exempelvis lämnades såsom belöning för tjänster mot riket och Konungen. Likaså berättigadt, som det torde vara att, där släkt, i förutvarande besittning af patronatsrätt, afhändt sig sin jord i församlingen, betrakta den skild från rättigheten att åtminstone för vissa fall med full afhändelse räkna lika väsentlig förminskning af ägoväldet, lika litet lärer rättigheten få gälla i händerna på man af annan ätt och allra minst på man af ofrälse börd, låt vara att på ett eller annat sätt han i allo eller

till hufvudgården blifvit innehafvare af förberörda släkts jordområde. Redan den omständigheten, att med 1810 frälse jord, förut jämte frälse börd villkor för patronatsrätts utöfvande, kan besittas af ofrälse man, borde emellertid hafva låtit förutsättningarna för patronatsrättens fortsatta förekomst bortfalla.

För dess saknad af laga bestånd tala dock än kraftigare skäl — i det hela samma skäl, som en gång föranledde adelns afstående från behörigheten att ensam besitta frälse jord, som skapat det moderna samhället och som låtit rikets samtliga innebyggare träda i utöfning af medborgerliga rättigheter. Befogenheten att tillsätta präst i församlingen är en offentlig rätt och såsom sådan en oafhändelig. Densamma kan under tider, i hvilka församlingslifvet var svagt utveckladt och det bestod en åtskillnad mellan högre och ringare, med vårdnadsskyldighet för de förra i förhållande till de senare, hafva af Konungen bortförlänats till enskilde, men ej på evärdelig tid, och hinder för senare innehafvare af statsmakten att i det allmännas intresse börda den åter. Tiden därför är också säkerligen inne. Från kyrkligt håll har det betonats, att patronatsrätten strider mot en ordnad själavård och bereder församlingslifvet stora olägenheter. Det kan ej häller vara den lutherska beaktelsen till fromma, att i en tid, då från folkets sida religiösa frågor äro föremål för så stort allmänt intresse och i sammanhang därmed en mängd sekteriska rörelser yppa sig och växa till i styrka, tillsättningen af det statskyrkliga ämbetet skall ligga i händerna på särskilde samt i följe med kreatur och andra inventarier gå med i försäljningen af ett större eller mindre stycke jord. Det skall alstra förakt för statskyrkan och dess ställföreträdare, och det skall framkalla misstanken, att liksom själfva rättigheten är fal, är ock dess utöfning det. Icke häller finnas föreskrifter eller anstalter till förekommande däraf, att rättigheten öfvergår till ovärdig person — eller — som skett — utöfvas af främmande trosbekännare — en fara, som visserligen icke minskats genom den fasta egendomens indragande på spekulationsmarknaden under allt längre drifven sönderstyckning och allt snabbare omsättning från ägare till annan.

Denna senare omständighet förtjänar äfven från en annan synpunkt beaktande. Så länge patronatsrätten gick i arf inom en viss adlig ätt och var förbunden med stora jordbesittningar inom vederbörande församling, kunde, fastän det länsherrliga förmynderskap, som rättigheten innebär, ej längre stod i öfverensstämmelse med tidsförhållandena, man lättare fördraga dess bestånd och utöfvande. För densamma vägde dock gammal häfd samt minnen af en längre tids samarbete för ortens

bästa under en följd af släkten. Så är dock numera icke händelsen, och hvad som en gång kanske var berättigad vård kännes, sedan folket vuxit till i medvetet människovärde och förmåga att själf handhafva sina angelägenheter, numera allenast tryckande och förödmjukande. Men är min syn på frågan riktig, ligger redan däri tillräckligt laga skäl för att utan vidare afskaffa återstoden af dylika rättigheter.

Äfven om man är ense därom, återstå dock visserligen åtskilliga spörsmål att lösa. Det gäller, huruvida ersättning skall lämnas, efter hvad grunder, i hvad ordning och af hvem, huru uppgörelse skall åstadkommas i fråga om särskilda med rättigheten förbundna ekonomiska förmåner, och om för framtiden församlingen skall blifva ett regalt eller konsistorielt gäll.

De ofvan framlagda skälen för rättighetens afskaffande stå naturligen ej samman med en allmän lösningsskyldighet. Men en sådan kan ju följa af särskilda omständigheter. Dels finnas ju i de forna danska och norska provinserna Skåne, Halland och Bohuslän de s. k. lukrativa patronatsrättigheterna och dels har för vissa fall vederlag lämnats i utbyte vid förvärf af ej mindre sådana än äfven andra patronatsrättigheter. Det låge ju visserligen nära till hands att äfven här frisäga sig från godtgörelse under påvisande af den långa tid, som patronatsrätten njutits till godo, och, hvad särskildt anginge de lukrativa patronatsrättigheterna, af den frihet från kontroll, hvarunder det tillåtits dess innehafvare att förfoga öfver de kyrkans inkomster, som af dem uppburits. Att i öfverensstämmelse härmed allmänt vägra ersättning, strede väl dock allt för mycket mot den hänsyn, som hos oss af gammalt pläгат tagas till enskild rätt vid kollision med allmän. Å andra sidan är det klart, ej blott att vederbörande patronus har att utgifva allt det, som han i denna sin egenskap innehar, och sålunda bland annat redovisa hvad af kyrkotionde och andra dylika medel han af företräddaren mottagit eller rätteligen bort mottaga och därefter själf uppburit, utan äfven att regelrätt detta bör ske utan något vederlag. Ty i allmänhet äga innehafvare af lukrativ patronatsrätt här i landet icke att annat än för kyrkans behof använda de dem jämte rättigheten tillagda ekonomiska förmånerna. Allenast i mån som de må kunna styrka sig hafva rätt att för egen del tillgodogöra sig de senare, hafva förty de befogade anspråk på lösen. De skola då för öfrigt också hafva att ådagalägga, till hvad del öfverskott finnes dem till godo med hänsyn till den befintliga kassan och de årliga inkomsternas storlek samt kyrkans behof. Alldeles utan afseende på hvad ställning de i nyssnämnda afseende intaga, kunna de ju emellertid framkomma med

anspråk i anledning däraf, att de af egna medel haft utgifter för kyrkans räkning. Det vore anspråk af liknande natur som det allmännas anspråk på redovisning för uppburna inkomster.

Huruvida själfva patronatsrättigheten skulle inlösas, vore också att afgöra enligt ofvan utvecklade grundsatser. Därtill skulle ej vara tillräckligt, att patronatsrättigheten varit gifven till belöning för handlingar, som inneburit ekonomiska uppoffringar, exempelvis till förmån för kyrka eller prästerskap. Vederbörande innehafvare hade att leda i bevis, att den gjorda uppoffringen varit ett aftaladt vederlag för patronatsrättigheten. Däri låge då tydligen äfven, att, där ej i förläningsbrevet annan grund för inlösen vore stadgad, han ej heller finge mera, än hvad vederlaget styrktes hafva utgjort. Annat än penningen hade han ej heller att utfå.

Med undantag för kostnader, som innehafvare af lukrativ patronatsrätt förskjutit för kyrkans räkning af egna medel, skulle till sist ersättningskraf förfalla, så framt i den inledda rättegången patronus ej kunde styrka sig behörigen åtkommit rättigheten.

Lämpligen lärer staten i första hand böra verkställa inlösen. Sedan så skett, borde dock, om gället bevisligen icke förut varit regalt, det lämnas församlingen viss tid att mot täckande af statens samtliga utgifter i det särskilda fallet få gället förklaradt konsistorielt. Där under nämnda förutsättning inga kostnader uppstått, afgåfves utan vidare sådan förklaring. I öfriga fall blefve gället regalt, dock med skyldighet för staten att, där innehafvare af lukrativ patronatsrätt till densamma öfverlämnat kyrkokassa och andra kyrkans tillgångar, för deras särskilda ändamål utgifva desamma åt församlingen till den del, som icke staten därför måst gälda lösen.

Själftva förfarandet torde till sist kunna få den form, att, sedan Kungl. Maj:t och Riksdagen i lag bestämt en viss dag, efter hvilken patronatsrätt ej mera finge utöfvas i riket, förutvarande innehafvare eller deras rättsägare hade en viss fatalietid, hvarigenom de ägde att hos Kungl. Maj:t framställa ersättningsanspråk, hvarefter det stode ej mindre dem än Kungl. Maj:t genom dess ombudsmän fritt att påkalla anspråkens pröfning vid vederbörande hofrätt, under befogenhet för ifrågakommande församling eller församlingar att i rättstvisten anmäla sig såsom mellankommande parter.

Såsom af den föregående utvecklingen framgår, ser jag icke i de adliga privilegierna något hinder för sakens allmänna genomförande. Skulle en annan mening göra sig gällande, lärer i allt fall ridderskapet och adelns bifall icke behöfva inhämtas beträffande andra patronats-

rättigheter än dem, som befinna sig i frälse mans ägo, eller rättare hos sådan frälse man, på hvilken genom arf rättigheten man efter man behörigen öfvergått från dess förste innehafvare. Hvad i denna väg kan komma att ske af åtgärder eller i anledning af dem inträffa, synes emellertid icke böra uppehålla frågans lösning i öfrigt. Såväl i dessa som i andra af mig berörda eller icke berörda underordnade delar läser emellertid ett närmare bestämmande kunna ske allenast i sammanhang med lagförslags utarbetande.

Jag inskränker mig därför till att värdsamt hemställa, att Riksdagen ville i skrifvelse anhålla, det täcktes Kungl. Maj:t låta utarbeta och för Riksdagen framlägga förslag till lag, hvarigenom patronatsrätten förklarades upphäfd och det meddelades däraf påkallade närmare bestämmanden rörande genomförandet.»

Förslag om inskränkning i eller upphäfvande af patronatsrätten hafva förekommit sedan lång tid tillbaka. Redan under förra hälften af 1800-talet var denna fråga gång efter annan före vid riksdagarna, men föranledde ej någon åtgärd, hufvudsakligen på grund af den uppfattning, som allt intill sista tiden gjort sig nästan obestridd gällande, att innehafvare af patronatsrätt icke kunde utan ingrepp i äganderätten därifrån skiljas på lagstiftningens väg. Vid 1853—1854 årens riksdag afläts emellertid till Kungl. Maj:t en skrifvelse i ämnet. I anledning af densamma utfärdades kungl. cirkuläret den 23 november 1855, hvarigenom domkapitlen fingo sig anbefalldt att genom vederbörande prästerskap underrätta de inom hvarje stift befintliga patronella församlingar, att de af dem, som önskade patronatsrättens upphörande, ägde, efter föregången öfverläggning med patronus angående villkoren, hos Kungl. Maj:t därom göra anmälan samt tillika afgifva förslag till verkställande däraf, då Kungl. Maj:t efter vederbörandes hörande ville för hvarje särskildt fall meddela sitt beslut. I en samma dag utfärdad kungl. kungörelse föreskrefs, att utländsk man, som erhöle tillstånd att i riket besitta fast egendom, med hvilken patronatsrätt vore förenad, icke finge utöfva denna rätt.

På denna punkt kvarstod frågan till 1892, då Riksdagen i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhöll, att Kungl. Maj:t täcktes taga i öfvervägande, om och i hvad mån de i cirkuläret den 23 november 1855 meddelade bestämmelser i fråga om sättet för patronatsrättens afskaffande

kunde göras mera verksamma för främjande af syftet med nämnda cirkulär. Häraf föranleddes en skärpning af berörda cirkulärs bestämmelser, i det genom kungl. cirkulär till domkapitlen den 11 november 1892 förordnades, att vid visitationer, som därefter ägde rum i patronella församlingar, visitator skulle särskildt tillspörja församlingen, huruvida densamma önskade upphörande af patronatsrätten, samt, för den händelse församlingen sådant önskade, ej mindre meddela församlingen underrättelse om det förfarande, som borde för ändamålet iakttagas, än äfven söka att, i hvad på honom kunde ankomma, befrämja åstadkommandet af erforderlig öfverenskommelse mellan patronus och församlingen.

Därefter har frågan om upphäfvande af patronatsrätten blifvit föremål för behandling i sammanhang med frågan om kyrkotiondens afskrifning. Den under patronatsrätt innehafda kyrkotionden blef i sin hufvudsakliga del undantagen i kungl. förordningen den 14 oktober 1898 angående afskrifning af den på viss jord i Skåne m. fl. provinser utgående kyrkotionde, men förberedande åtgärder för afskrifning af jämväl sådan kyrkotionde hafva emellertid vidtagits, i det att för detta ändamål en utredning rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän på Kungl. Maj:ts föranstaltande utarbetats och vederbörande ämbetsmyndigheter blifvit i frågan hörda.

Då detta ärende sedermera den 19 december nästlidet år förekom inför Kungl. Maj:t, upptog föredragande departementschefen, statsrådet och chefen för kungl. ecklesiastikdepartementet, till behandling jämväl spörsmålet om patronatsrättens upphörande och uttalade därvid, efter att hafva framhållit, hurusom ofvannämnda två cirkulär haft mycket ringa verkan och patronatsrätten sålunda ej syntes kunna afskaffas på den frivilliga öfverenskommelsens väg, på anförda skäl den uppfattningen, att de två sidor, som patronatsrätten innefattar, nämligen dels rätten att kalla präst och dels den s. k. lukrativa patronatsrätten eller rättigheten att under vissa villkor och mot fullgörande af vissa skyldigheter förfoga öfver kyrkans och stundom äfven prästerskapets egendom, äro skilda institut. I kallelserätten kunde, enligt departementschefens mening, icke inläggas begreppet om en okränkbar äganderätt, och naturen af denna rättighet utgjorde icke något hinder att mot rättsinnehafvarens bestridande genom lagstiftning tvångsvis utan särskild ersättning rubba densamma. Då emellertid frågan om de lagändringar, som vore erforderliga för kallelserättens upphörande, fölle under kungl. justitiedepartementets behandling, hemställde departementschefen, att

ärendet i den delen måtte öfverlämnas till sistnämnda departement, och blef denna hemställan af Kungl. Maj:t bifallen. Vidkommande däremot den lukrativa patronatsrätten, ansåg departementschefen, att man i afseende därå hade att göra med hufvudsakligen privaträttsliga befogenheter, hvilkas upphörande man visserligen äfven borde söka åvägbringa, men dock i annan ordning, än som föreslagits med hänsyn till kallelserätten. I afbidan på den vidare behandlingen af hufvudfrågan eller frågan om kallelserättens upphäfvande, föreslog departementschefen beträffande den senare delen af frågan allenast vidtagande af åtgärd i syfte, att innehafvare af lukrativ patronatsrätt för framtiden måtte få sig ålagd årlig redovisning. I öfverensstämmelse härmed hafva genom kungl. cirkulär till Konungens befallningshafvande samma dag föreskrifter meddelats rörande skyldighet för innehafvare af patronatsrätt, hvarmed rätt till förvaltning af kyrkas eller prästerskapets inkomster eller ägodelar är förenad, att årligen från och med år 1903 afgifva redovisning för denna sin förvaltning.

Frågan om upphörande af patronatsrätten är alltså i hela sin vidd föremål för Kungl. Maj:ts behandling. Förberedande åtgärder i sådant syfte hafva redan blifvit af Kungl. Maj:t vidtagna, och lagförslag i ämnet torde vara att emotse inom en icke aflägsen framtid.

Vid sådant förhållande lärer Riksdagen icke hafva anledning att i nämnda fråga nu göra någon framställning hos Kungl. Maj:t; och får utskottet därför hemställa,

att förevarande motion icke må till någon Riksdagens åtgärd föranleda.

Stockholm den 23 februari 1903.

På lagutskottets vägnar:

CARL B. HASSELROT.

Herr *Leman* har begärt få antecknadt, att han icke deltagit i ärendets behandling inom utskottet.